

D 66

D'66
1985
2

DEMOCRATEN

Een reden
van
bestaan

I Inleiding: structuren

Hoe haalt Nederland het jaar 2000? Zal er dan vrede zijn, voorspoed, vrijheid? Zal de angst overheersen of het vertrouwen? En hoe zal het staan met de democratie?

Onze parlementaire democratie is niet oud, en ook niet af. In de jaren twintig mocht voor het eerst iedereen naar de stembus. Daarna kwam de crisis, de bezetting, de wederopbouw. En toen in de jaren zestig eindelijk normale omstandigheden leken aan te breken, kwamen er mensen die zeiden dat het tijd werd voor hervormingen. Ze vonden dat de dienst werd uitgemaakt door zwijgzame regenten; besturen moest meer in het openbaar gebeuren, en er moest verantwoording over worden afgelegd. Zij verzetten zich tegen de anonimiteit van de macht. Ze vonden ook dat negentiende-eeuwse politieke ideologieën en partijen, en een negentiende-eeuws politiek systeem, ongeschikt waren gebleken voor het oplossen van nieuwe problemen.

Degenen die dat vonden, gaven op politiek gebied steun aan een tamelijk ingrijpende en duurzame verandering die in die jaren plaatsgreep in de stijl van de samenleving als geheel. Die samenleving werd losser, vrijer, kritischer. De zuilen en andere traditionele gezagsstructuren verloren hun dwingende betekenis voor het denken en doen van de burgers. Mensen kwamen meer op zichzelf te staan.

De kloof

Maar wat er ook veranderde – niet de structuren van de macht. Die bogen wat mee, en veerden terug zodra de mogelijkheid daartoe zich voordeed. Wie macht heeft, ziet niet graag dat er gemorreld wordt aan de basis van die macht. En de basis van de macht laat zich niet veranderen door wie zelf geen macht heeft.

Niet alleen in Nederland ging het zo. In heel het Westen, van Berkeley tot Berlijn, liep het optimistische hervormersélan, hoezeer ook gesteund door de maatschappelijke ontwikkeling, uiteindelijk vast in de taaië zucht naar zelfbehoud van de gevestigde orde.

Het gevolg was niet dat alles bij het oude bleef – het werd erger. Als de politieke cultuur blijft hangen in oude vormen en gedachten terwijl de samenleving zelf snel verandert, zal de politiek steeds minder in staat zijn praktische oplossingen voor maatschappelijke problemen te leveren. De anonimiteit van de macht werd de anonimiteit van de onmacht. De kloof tussen wet en werkelijkheid wordt elk jaar breder.

Zolang het goed ging met de welvaart viel dat niet zo op. Maar de crisis die kwam, lijkt niet van voorbijgaande aard. De economische machtsverhoudingen in de wereld zijn aan het schuiven geraakt. Het Noord-Atlantische gebied, dat eeuwenlang de toon heeft aangegeven, verliest aan betekenis. Oost-Azië en de landen rond de Pacific zijn begonnen aan een technische en economische opmars waarvan het eind nog niet in zicht is. We raakten onze textiel kwijt en onze scheepsbouw. Japanse auto's werden hier goedkoper dan Europese. Op de computermarkt verliezen we slag op slag. Hongkong, Singapore, Taiwan, Korea zijn harde concurrenten geworden op onze eigen markten.

En Europa, het oude werelddeel met zijn veertig landen en zeventig talen, staat machteloos in zijn verdeeldheid.

Samen zou alles mogelijk zijn, gedeeld valt er niets wezenlijks te doen. Niet aan de economische achterstand en de hoge werkloosheid, evenmin aan de problemen van veiligheid en milieu. Maar ofschoon dat zonneklaar is, blijft de samenwerking volstrekt onvoldoende. Ook hier strandt de noodzaak tot verandering op de gewoontewijsheden en de ingegraven posities van gevestigde machten.

Regels en geld

Maar laten we beginnen met Nederland. In de goede tijd hebben we een verzorgingsstaat opgebouwd die in veel opzichten voorbeeldig was, maar met één beslissend nadeel: hij bleek niet bestand tegen slecht weer. Ieder maatschappelijk probleem werd opgelost – of opgeschoven – met behulp

van veel geld, veel regels en weer een nieuwe overheidsdienst. De overheid werd de bestuurder van bijna de hele samenleving.

Het geld is intussen aan het verdwijnen, maar de regels zijn gebleven. De bureaucratie neemt nog steeds toe, de centralisatie ook. Die topzware, omslachtige beslissingsmachinerie blijkt bovendien in toenemende mate onmachtig om de gevolgen van haar beslissingen te overzien, laat staan er rekening mee te houden. Zie de Oosterschelde werken, het drama van de R.S.V.

Al jarenlang beweren belastingdeskundigen dat we met onze inkomstenbelasting bezig zijn vast te lopen. Toch hebben we onlangs een voordeurdelersregeling gekregen die onuitvoerbaar is. Ons onderwijs wordt overstroomd met circulaires. Per dag moet de minister van Onderwijs tenminste één brief versturen om schoolbesturen uit te leggen hoe de wetgeving precies is bedoeld. Het zijn maar voorbeelden.

We leven in het land van doen alsof. We doen alsof de verzorgingsstaat een stabiel bouwwerk is dat met wat stutten en bijspijkeren overeind kan blijven, en verstikken zodoende het creatief nadenken over alternatieven. We doen alsof de overheid nog steeds de bestuurder van de samenleving is, alsof de grote beslissingen nog steeds door de politiek worden genomen, – terwijl de politiek allang de greep op de bureaucratie heeft verloren, en de bureaucratie de greep op de werkelijkheid. De feiten kloppen niet meer met de pretenties. Daardoor zijn we bezig ons vertrouwen te verliezen in de mogelijkheid, onze samenleving eerlijk en rechtvaardig te maken en te houden.

Een ander patroon

De werkloosheid in ons land schommelt rond de achthonderdduizend. Elk jaar komen daar zo'n vijftigduizend nieuwe werkzoekenden bij. De grootste optimist durft niet te veronderstellen dat dit probleem zichzelf oplost op den duur. Het is realistisch ervan uit te gaan dat er een blijvend tekort is aan volle, betaalde banen voor iedereen.

Dat verandert op zichzelf al het wezen van onze samenleving, ook al ligt de armoede niet op straat als in de jaren dertig. Er groeit een kloof tussen betaald werkenden en uitkeringstrekkers. Steeds ingewikkelder regelingen zijn nodig om de eersten te belasten en de laatsten te controleren. Omdat daardoor de vlucht in de grijze en zwarte economische circuits toeneemt, wordt de druk op de achtergeblevenen in het witte circuit steeds zwaarder. De sociale onrechtvaardigheid neemt toe. Terwijl het systeem van lastenverdeling in schijn steeds verfijnder wordt, heeft het steeds minder met de werkelijkheid te maken. Vaak zijn het de zwaksten – en de eerlijksten – die daarvan de dupe worden.

Maar er zijn in de samenleving ook andere dingen gaande. Het patroon van het traditionele gezin, waarin de man vanzelfsprekend de kost verdiende voor vrouw en kinderen, is zeker niet verdwenen, maar het is wel zodanig afgekalfd dat het geen algemene, maatschappelijk dwingende norm meer is. Er is geen ander, even homogeen patroon voor in de plaats gekomen, maar een vloeiende veelvormigheid van onderlinge relaties, die zich niet laat vangen in uniforme, van het oude patroon afgeleide regels, tenzij men ontoelaatbare pressie op het particuliere leven van de burgers uitoefent.

De samenhang

Ook de aard van het werk verandert. De industriële maatschappij met zijn overwegend duidelijk afgebakende, hiërarchische arbeidsverhoudingen ruimt het veld voor een door nieuwe technologie bepaald werkklimaat, dat eveneens vloeiend, veelvormig en moeilijk in vaste banen of patronen te vangen is. Wie het verdelingsprobleem in de samenleving zo rechtvaardig en doeltreffend mogelijk wil oplossen, zal met al deze ontwikkelingen rekening moeten houden.

Herverdeling van arbeid zal zeker het fundament moeten zijn van zo'n oplossing – maar niet het hele gebouw. Er is een samenhangende visie nodig. Juist die samenhang echter wordt geblokkeerd door het politieke systeem, door de manier waarop in onze samenleving besluiten tot stand komen.

Overall waar men kijkt is die politieke bijziendheid waarneembaar. In het onderwijs wegen de kosten veel zwaarder dan de moeilijker te ramen baten op de lange baan, met schijnbezuiniging als gevolg. Bescherming van het milieu, belang van allen, is geen belang van één der grote economische belangengroepen in het bijzonder, en dreigt daardoor steeds het kind van de som van hun rekening te worden. Op het gebied van vrede en veiligheid laaien telkens de emoties op rond grotendeels symbolische strijdvragen, waardoor de ruimte voor een zorgvuldige, samenhangende afweging van alle elementen van het probleem haast onmogelijk blijkt.

De Cultuur

Het cultuurbeleid, en meer in het bijzonder het omroepbeleid, biedt een even pijnlijk beeld van politieke machteloosheid. De nieuwe technologie heeft een onstuitbare stroom op gang gebracht van gevarieerde vrijetijdsvulling, over het algemeen gericht op een zo groot mogelijk publiek, en dus weinig subtiel of diepgravend. Voor de overheid hoort dat geen reden te zijn die stroom in te dammen of een vermanende vinger te heffen, gesteld al dat het iets zou uithalen. Een cultuurbeleid moet wél zorgen dat dingen die meer moeite vergen en die moeite ook waard zijn, niet door die stroom worden weggedrukt.

Toegepast op de omroep: de overheid kan zich de vergeefse moeite sparen de ether vrij te maken van allerlei commercieel massavermaak, en zou zich moeten concentreren op het scheppen van ruimte ernaast voor minder oppervlakkige zaken.

In werkelijkheid gebeurt haast het omgekeerde. De politiek verdedigt niet de cultuur, maar het omroepbestel. Dat is een verouderde structuur bij uitstek. Toen de zuilen nog een maatschappelijke werkelijkheid waren, was dat bestel een aanvaardbare manier om de schaarse ruimte in de ether te verdelen. Nu zowel de zuilen als die schaarste praktisch zijn verdwenen, heeft de oude vorm zich gevuld met een heel andere inhoud. De omroepverenigingen zijn, in sommige gevallen tegen wil en dank, geen hoeders meer van volksdeel en geestesmerk, maar jagers op dezelfde ontzuilde miljoenen en hun alles beheersende kijkcijfers. Het verdedigen van dit zinloos geworden bolwerk betekent op de bres staan voor gevestigde belangen, niet voor de geestelijke waarden waar het om heet te gaan.

Het systeem

Bij alle genoemde en veel ongenoemd gebleven aspecten van overheidsbeleid blijkt de noodzakelijke, samenhangende visie op de veranderende samenleving te ontbreken. Niet omdat het zo buitengewoon moeilijk is dat zicht te verwerven, maar omdat het politiek systeem verhindert dat het tot gelding komt.

Het systeem is de schuldige – niet de mensen die er deel van uitmaken. De omroepvoorzitter komt op voor zijn vereniging, de commissaris voor zijn provincie, de representanten van werkgevers, werknemers en andere maatschappelijke groeperingen voor hun groepsbelang, de deskundige voor zijn specialisme, de beleidsambtenaar voor zijn deelgebied. Dat is hun rol, en ze zouden hun plicht verzaken als ze die niet zo goed mogelijk speelden. Stuk voor stuk kunnen ze het niet helpen dat de maatschappelijke besluitvormingsmachine niet reageert op de werkelijkheid zelf, maar op het automatische rollenspel dat ze gezamenlijk opvoeren. Elk probleem wordt in handzame stukjes gesneden en onderworpen aan krachten en tegenkrachten die om het hardst touwtrekken. Hoewel de discussie natuurlijk met argumenten wordt gevoerd, beslissen in wezen niet de argumenten, maar de maatschappelijke krachtsinspanningen aan weerszijden van het touw. Zijn die ongeveer gelijk, dan kan de oplossing maar op één plek gevonden worden: zo dicht mogelijk bij het midden.

En het is niet meer dan toeval als in het midden ook de beste oplossing ligt. En als de deeloplossingen van een in stukjes geknipt probleem samen ook een oplossing vormen. Vaak is dat niet zo. Iedereen ziet dat ook eigenlijk wel in, maar samen blijken we niet in staat het anders te doen.

Het rollenspel

In theorie is het de politiek – de partijen, de regering, de volksvertegenwoordiging – die het starre evenwicht van belangengroepen zou moeten doorbreken, door een beleid uit te zetten dat voortkomt uit een politieke visie op het geheel van de samenleving. In de praktijk lukt dat niet.

Voor een deel komt dat doordat ook partijprogramma's noodzakelijkerwijs tot stand komen onder invloed van het maatschappelijk touwtrekken, en doordat politici, van de fractiespecialist tot de minister die voor zijn departement vecht, door de aard van hun werk meer worden aangezogen door het deelbelang dan door de algemene lijn. Maar er is een andere oorzaak. De politiek kent haar eigen rollenspel.

Een partij moet zo duidelijk mogelijk zijn; dat trekt kiezers en geeft macht. Duidelijkheid ontstaat door krachtig afzetten tegen de tegenpartij. De tegenpartij doet hetzelfde – omgekeerd. Dient een probleem zich aan, dan is de verleiding sterk daarin vooral het aspect te zien en uit te vergroten dat dienen kan ter onderscheiding van de tegenstander. Die pakt op zijn beurt de andere kant van het touw en trekt zich zijn eigen duidelijkheid in. Zo helpen ze elkaar – ten koste van een afgewogen definiëring van het vraagstuk en de oplossing. Zelfs als ze in een coalitie terechtkomen, gaan de steeds omvangrijker regeeraccorden niet over de beste oplossing, maar over het haalbare midden.

In Nederland wordt dit politieke rollenspel sinds lang beheerst door de tegenstelling tussen PvdA en VVD. Het is die tegenstelling die de links-rechtslijn bepaalt waarop ook de andere partijen een plaats krijgen toebedeeld.

Socialisme en liberalisme, negentiende-eeuwse denkwerelden die historisch raakvlakken hebben en elkaar zouden moeten aanvullen om de nieuwe tijd aan te kunnen, verworpen door die polarisering tot elkaar uitsluitende ideologieën, wachtwoorden ter markering van verschil – en daardoor onvruchtbaar voor het ontwikkelen van nieuwe visies.

Dat zijn de hoofdlijnen van de heersende politieke cultuur.

Ze zijn herkenbaar en worden door tal van mensen binnen en buiten de politiek erkend – maar dat betekent niet dat men er zich aan kan onttrekken. Partijcongressen blijven zich genoopt voelen markante, positiebepalende moties aan te nemen over elk probleem zodra het aan de horizon opduikt, en ver voor een afgewogen oordeel erover mogelijk is.

Politici blijven zich voegen in het gareel van dergelijke uitspraken en van de denkschema's van de partij; ze schikken zich naar alle eisen van het maatschappelijke en het politieke rollenspel, al was het maar om niet aan de kant te worden gezet.

We stellen dit vast zonder de behoefte erover te moraliseren of onszelf daarvan buiten te sluiten. Het is allemaal heel begrijpelijk, maar het laat ook zien hoe moeilijk het is in die politieke cultuur tot de herinrichting van gevestigde instellingen en het vinden van nieuwe wegen te komen. Het bestel werkt zich steeds dieper vast, – de kloof tussen wet en werkelijkheid groeit.

Hervormingen

Wat kan eraan worden gedaan? Een eerste voorwaarde voor het veranderen van de politieke cultuur is een modernisering van de politieke instellingen en procedures. In slechte tijden worden zulke systeemveranderingen al gauw als een luxe beschouwd, maar ze zijn noodzakelijk om ogenschijnlijk dringender problemen doeltreffend te kunnen aanpakken.

Het parlement vervult op het ogenblik twee praktisch onverenigbare functies: het moet een regering in het zadel helpen en houden, en het moet het overheidsbeleid controleren. Het is de laatste taak die er het eerst bij inschiet. Dat kan verholpen worden door de kiezer twee stemmen te geven: één voor het kiezen van een minister-president die op zijn beurt een regering samenstelt, en één voor een parlement dat werkelijk controleert. Zo'n controlerend parlement maakt een andere relatie nodig tussen kiezer en gekozenen. Als parlamentsleden districtsgewijs worden gekozen in een meervoudig districtenstelsel, zullen ze minder genoopt worden zich te oriënteren op georganiseerde deelbelangen, en meer op de maatschappelijke werkelijkheid. Ze zullen gevoeliger zijn voor de reële gevolgen van overheidsmaatregelen en onafhankelijker staan tegenover ideologische partijvooroordelen dan afgevaardigden die in het spoor van de lijsttrekker van de partijlijst in het parlement komen.

Omslag

Zulke hervormingen zijn noodzakelijk, maar op zichzelf niet voldoende voor een omslag in de politieke cultuur. Er is meer nodig. Minder ideologische wachtworden. Minder invloed van strijdende belangengroepen. Meer decentralisatie en minder bureaucratische regels. Een overheidsapparaat dat niet alleen opdrachten uitdeelt aan uitvoerders, maar ook oren heeft voor de bevindingen van die uitvoerders en de burgers. En dat zal gerealiseerd moeten worden dwars tegen de zuigkracht van de heersende cultuur in.

Er kan bovendien niet afgewacht worden tot die hervormingen hun beslag hebben gekregen. De grote problemen die nu om een oplossing vragen of dat heel binnenkort zullen gaan doen, zijn daarvoor veel te urgent. Het is noodzakelijk een poging te doen die problemen te analyseren en te zoeken naar een oplossing alsof de politieke cultuur met zijn ideologisch rollenspel niet bestond. D 66 heeft – en dat was niet toevallig – in het verleden vaak zulke pogingen ondernomen. Ook in dit stuk proberen we dat. Niet over de hele linie – daarvoor komt er een verkiezingsprogramma – maar meer uitgewerkt voor drie terreinen: buitenlandse politiek en informatietechnologie omdat zich daar grote nieuwe ontwikkelingen voordoen die een politieke reactie vragen, de sociaal-economische problematiek omdat daar nu het grootste probleem voor alle politieke partijen ligt.

II De toekomst is al begonnen

Onze samenleving is in een versnelling geraakt die vaak wordt omschreven met het nogal vage woord „informatiemaatschappij”. Met die omschrijving wordt niet alleen bedoeld op de nieuwe technische mogelijkheden in de informatiesector zelf, maar ook – en eigenlijk vooral – op de grote sociaal-economische en sociaal-psychologische veranderingen die van de nieuwe technische mogelijkheden het waarschijnlijke gevolg zullen zijn. We zien ons dus geplaatst voor het probleem dat de tekortkomingen van de huidige, aflopende, samenlevingsorde (de industriële samenleving) een antwoord vragen dat gegeven moet worden in een revolutionair veranderingsproces.

De verschijnselen

Vrijwel tegelijkertijd doen zich een aantal technologische vernieuwingen voor (computer, micro-processors en netwerken), die niet alleen elkaars toepassing bevorderen, maar tevens elkaars maatschappelijke gevolgen versterken.

Een paar verschijnselen:

De informatietechnologie maakt het mogelijk om in één seconde de tekst van 16.000 pagina's te transporteren naar iedere uithoek van de wereld.

De werkgelegenheid in de industrie loopt dagelijks terug. Het percentage van de beroepsbevolking dat nu in onze industrie werkt is terug op het peil van honderd jaar geleden. In 2000 werkt misschien nog maar 10% van de bevolking in de industrie, en daarvan ook nog maar een klein deel in het eigenlijke productieproces.

De productie en de afzet blijven stijgen. We maken meer producten, we maken ze ook in meer variaties. De wensen van consumenten worden steeds individueler en de productie individualiseert mee.

Ook in de informatietechnologie verschuift het zwaartepunt van de wereld naar het gebied van de Stille Oceaan.

Het onvoltooid verleden

Het zijn deze fenomenen die duidelijk maken dat de toekomst eigenlijk al *is* begonnen. Maar intussen zitten we met de resten van het nog niet voltooide verleden:

- de arbeidstijdverkorting, die decennia lang min of meer gelijke tred hield met de technologische vernieuwingen en met de produktiviteitsverhogingen, gaat steeds meer achterlopen;
- de sociale structuur is nog steeds gebaseerd op de industriële samenleving. Strakke hiërarchieën en grote afstanden tussen leiding en uitvoering verhinderen efficiënte toepassing van de nieuwe technologieën;
- de sociale en de fiscale wetgeving gaan nog steeds uit van een arbeidspatroon dat aan het verdwijnen is. Ze werken belemmerend op de behoefte aan flexibelere werktijden en meer gevarieerde werkvormen.

De achterstand

Men zegt dat op het terrein van de informatietechnologie ons werelddeel een achterstand heeft op andere. Dat is inderdaad waar als we kijken naar de hoeveelheid robots en andere nieuwe apparaten die in Europa staan opgesteld en worden geproduceerd. Maar tegelijkertijd worden in ons werelddeel nog steeds vele nieuwe ideeën ontwikkeld en goede uitvindingen gedaan. Ons probleem is vooral dat anderen er beter in slagen dan wij zelf om die ideeën te realiseren. Het Japanse voorbeeld navolgen is niet mogelijk omdat onze samenleving zo anders in elkaar zit en veel meer gericht is op het individu. Een „nieuw industrieel élan“ alleen helpt ons ook niet van de achterstand af, want wat we nodig hebben is juist een veel flexibeler productieproces dan het industriële model.

Naast een nieuw industrieel élan is daarom iets anders nodig: sociale vernieuwing, waarbij we rekening houden zowel met de specifieke mogelijkheden die onze samenleving biedt als met de gevaren die haar bedreigen.

Er is behoefte aan decentralisatie en schaalverkleining, aan integratie van denken en doen (en de informatietechnologie maakt dit ook mogelijk), er is behoefte aan „platte“ organisatiestructuren en niet meer aan hiërarchieën. Er is behoefte aan flexibiliteit in de arbeid en aan klantgerichte productie. Veel van die dingen zijn er al en je merkt het bijvoorbeeld aan de succesvolle ondernemingen en aan de toenemende variatie in consumptiegoederen – let maar op de kleding. Bijna altijd zijn ze mogelijk door een slim en creatief gebruik van de nieuwe informatietechnologie – want daardoor wordt de productie en de produktiewijze geïndividualiseerd.

De gevaren

We maken ons zorgen over de privacy, want computers, kabelnetten en databanken maken ieder individu steeds doorzichtiger en dat voelen we heel vaak als een bedreiging. Maar de grootste bedreiging is wellicht dat de computer een ongekennde concentratie van macht in één hand mogelijk maakt. In het bedrijf: als alle lijnen van gegevensverwerking in één hand (die van de directeur) samenkomen en de arbeidsorganisatie van het bestaande hiërarchische model zou blijven. In de maatschappij: als de gegevens over onszelf en onze omgeving alleen voor de overheid beschikbaar komen en niet voor onszelf, wanneer ze gebruikt worden om óver ons te beslissen en wanneer wij ze niet kunnen gebruiken om zelf vorm te geven aan de samenleving.

Dit gevaar doet zich vooral voor doordat het in de industriële samenleving, waarvan de structuur nog overeind staat, zo vanzelfsprekend was dat er een hiërarchie was van bazen en knechten, van mensen die het voor het zeggen hadden en mensen die moesten luisteren.

Het is tegenwoordig mogelijk productieprocessen, de organisatie van het bedrijf en ook de organisatie van de samenleving zo in te richten dat ieder de beschikking krijgt over gegevens die voor hem of haar in die situatie van belang zijn. Technisch is alles mogelijk, zowel tirannie als anarchie is te automatiseren. De keuze die gemaakt moet worden betreft de organisatie van het bedrijf, de fabriek, het politieke proces, de samenleving. De passende automatisering wordt dan wel gevonden.

Een nieuw élan, jazeker. Maar gecombineerd met schaalverkleining, met ontwikkeling van autonome bedrijfsonderdelen waar mensen elkaar kennen en dus kunnen werken op basis van betrokkenheid. We moeten de nieuwe kapitaalgoederen zo gebruiken dat het individu meer vrijheid en meer creatieve mogelijkheden krijgt. De mensen zullen zelfstandiger en gemotiveerder werken dan nu. Zij zullen vaker van baan veranderen, flexibeler werktijden kennen, vaker hun kennis opfrissen en vernieuwen. Zij kunnen als zij dat willen beter toegang hebben tot de gegevens die hun leven bepalen en daarmee directer betrokken zijn bij de vormgeving van hun samenleving, bij de politiek.

De beleidslijnen

Het nieuwe beleid moet langs de volgende lijnen worden opgezet.

- De ontwikkeling van de informatietechnologie en de toepassing daarvan moet krachtig worden bevorderd. Met name in die sectoren waarin Nederland traditioneel sterk is (handel, diensten) kan de informatietechnologie veel ruimer worden toegepast.
- De verzorging en het beheer van de infrastructuur van de informatiemaatschappij (zoals kabelnetten) zijn primair overheidstaken, want vooral de overheid kan zorgen voor standaardisatie. Bovendien kan alleen de overheid streven naar internationale standaardisatie (zodat we niet de fout van de spoorbreedtes van anderhalve eeuw geleden herhalen). Verzorging van de infrastructuur biedt de overheid de mogelijkheid om economisch zwakke regio's van ons land met de sterke te verbinden.
- De noodzakelijke arbeidstijdverkorting kan in de nieuwe informatiemaatschappij zeker niet uniform en bij voorkeur niet van bovenaf worden opgelegd, omdat uniforme voorschriften voorbijgaan aan de vele varianten waaraan in de praktijk behoefte zal zijn. Dus arbeidstijdverkorting hardnekkig nastreven in het overleg tussen sociale partners, bevorderen door fiscale en sociale zekerheidsmaatregelen. Maar regering en parlement hebben ook hier een laatste verantwoordelijkheid.
- De sociale en de fiscale wetgeving moet individualisering niet afstraffen maar waar mogelijk bevorderen: bijvoorbeeld geen pensioenbreuk bij baanverandering.
- Modernisering van de zeggenschapswetgeving. Het wegvallen van de traditionele hiërarchische structuren, de afstandsverkleining tussen leiding en uitvoering dwingt tot een wezenlijke bedrijfsdemocratisering. Wie werkt op basis van betrokkenheid kan niet werken zonder zeggenschap.
- Het onderwijs moet op verschillende manieren rekening gaan houden met de informatiemaatschappij. Vaardigheid met computers is belangrijk – maar de nieuwe generatie moet zelf leren selecteren uit de overvloed aan informatie. Daartoe moet het onderwijs de ruimte krijgen om creativiteit en onderscheidingsvermogen te stimuleren. De bureaucraties die het onderwijs nu meemaakt, leidt tot het tegendeel.
- Het recht op privacy kan het beste worden gegarandeerd door een situatie te scheppen waarin administraties minder behoefte hebben aan talloze particuliere gegevens. De bestaande differentiatie in de fiscale en sociale wetgeving dwingt tot het verzamelen en verwerken van persoonlijke gegevens. De differentiatie moet daarom in de toekomst geleidelijk plaatsmaken voor globalisering. Differentiatie in de uitkeringen en behandelingen met behoud van privacy kan wel beloofd worden, maar nooit waterdicht worden gegarandeerd. Speciale voorschriften inzake „gevoelige“ gegevens kunnen wel worden gemaakt, maar als die voorschriften worden ontdoken zullen we het nooit merken.
- Van alle sectoren in de samenleving blijkt de overheid het langst vast te houden aan de verstarde organisatiestructuur van het industriële tijdperk. Dat moet veranderen. Decentralisatie en kleinschaligheid zijn nodig: ook de overheid produceert goederen en diensten. De overheid moet een flexibele gesprekspartner worden van de flexibele informatiemaatschappij.

Werkgelegenheid

De werkloosheid in ons land schommelt het laatste jaar rondom de 800.000. Tenzij ingrijpende maatregelen worden genomen, is het onwaarschijnlijk dat de werkloosheid dit decennium sterk zal verminderen. Er zijn weliswaar tekenen dat de werkgelegenheid met name in de bedrijven de komende jaren zal toenemen. Daar staat echter tegenover, dat zich de komende jaren per saldo ca. 50.000 extra mensen per jaar, met name jongeren en gehuwde vrouwen, op de arbeidsmarkt zullen aanmelden voor een betaalde baan. Het verloop van de werkloosheidsontwikkeling wordt voor een deel bepaald door de internationaal economische ontwikkeling. Mocht de internationale conjunctuur sterk inzakken – b.v. door een daling van de groei in de Verenigde Staten – dan zal dit onmiskenbaar zijn negatieve gevolgen hebben voor de werkgelegenheidsontwikkeling in Nederland. Maar ook als de internationale conjunctuur ons welgezind is, blijft er sprake van een ongekend hoge werkloosheid. Dat betekent dat het werkloosheidsprobleem geen tijdelijk verschijnsel is, maar voorlopig een duurzaam karakter heeft.

Verantwoordelijkheid

Voor een politieke partij als D 66, die een grote maatschappelijke betrokkenheid en de individuele ontplooiing hoog in het vaandel heeft staan, kan dit perspectief niet geaccepteerd worden. Als de politiek de komende jaren een belangrijke, concrete taak te vervullen heeft, is het wel in de vormgeving van de maatschappelijke veranderingsprocessen die noodzakelijk zijn om te voorkomen dat een steeds grotere groep burgers tegen hun wil en buiten hun schuld wordt buitengesloten van een van de meest wezenlijke sociale en economische processen: werk. **D 66 kan en wil ook niet meedoen aan de steeds sterker optredende trend in de politiek om, nu de werkgelegenheidsproblematiek weerbarstiger is dan eind van de jaren zeventig leek, de verantwoordelijkheid van de oplossing overwegend bij de sociale partners te leggen.** Vanzelfsprekend hebben deze belangenbehartigende organisaties een belangrijke taak te vervullen op sociaal-economisch gebied. Oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek raakt echter aan een veel groter aantal maatschappelijke instituties en groeperingen dan waar de sociale partners verantwoordelijkheid voor kunnen en willen dragen. Het gaat om de formulering en operationalisering van een nieuwe visie op betaalde en onbetaalde arbeid, het systeem van sociale zekerheid, het fiscale systeem en de taken van de arbeidsorganisaties.

Het is best begrijpelijk, dat een groot aantal mensen met de nodige bezorgdheid kennis nemen van deze taakomschrijving voor de politiek. Politieke partijen en regeringen hebben het werkgelegenheidsvraagstuk al eerder tegen de borst gedrukt en er vervolgens weinig van gemaakt. De verwijten van werkelijkheidsvreemde ideeën, het ontbreken van moed bij gebrek aan een werkelijk samenhangend beleid zijn zeker niet altijd ongegrond geweest. Dat is echter geen reden om uiteindelijke verantwoordelijkheden naar partijen te verschuiven, die daarvoor niet of onvoldoende zijn geëquipeerd en gelegitimeerd. **Zij hebben een primaire verantwoordelijkheid op delen. Regering en Parlement een uiteindelijke verantwoordelijkheid voor alle delen en het geheel.**

Het financieel overheidsbeleid

Doordat de overheid te veel taken naar zich heeft toegetrokken, maar ook door de economische crisis, is het aandeel van de overheidsuitgaven in het totale nationale inkomen te hoog. Een te hoog financieringstekort dat leidt tot steeds toenemende rentebetalingen en aflossingsverplichtingen en een te hoge belasting- en premiedruk met het gevolg dat onze concurrentiepositie is verslechterd en het zwarte circuit steeds aantrekkelijker is geworden, zijn het gevolg. **Een beleid gericht op een structurele vermindering van het financieringstekort en een substantiële verlaging voor de lasten voor burgers en bedrijven is dan ook noodzakelijk. Deze conclusie betekent niet, dat het bezuinigingsbeleid van de laatste jaren zonder meer kan worden onderschreven. Dit beleid heeft zich**

namelijk te veel als een doel op zichzelf ontwikkeld, terwijl het toch primair in dienst zou moeten staan van het beleid gericht op economisch herstel en bevordering van de werkgelegenheid. Zowel bij de omvang als de aard van de nagesreefde bezuinigingen is dit aspect teveel overschaduwd door het zoeken naar posten waar op korte termijn zoveel mogelijk geld te halen was. Zowel de manier waarop de stelselherziening van de sociale zekerheid wordt uitgevoerd, als de wijze waarop de overheidsinvesteringen zijn verminderd, zijn hierbij illustratief.

Structureel Begrotingsbeleid

Een meerjarig structureel beleid t.a.v. de uitgaven van de overheid kan het economisch herstel steunen. Conjuncturele fluctuaties mogen niet leiden tot paniekreacties van het kabinet, b.v. in de vorm van tussentijdse ombuigingen als het tekort door een conjuncturele inzinking minder snel terugloopt dan aanvankelijk geraamd. **M.a.w. wij willen het herinvoeren van het structureel begrotingsbeleid bepleiten. Anders staat het terugdringen van het feitelijk financieringstekort te veel centraal, ten koste van het herstel van de werkgelegenheid.**

Door een stabilisatie van het volume van de collectieve uitgaven na te streven kan een afbraakbeleid worden voorkomen en ontstaat er ten gevolge van de te verwachten economische groei ruimte om het tekort en de lastendruk te verminderen.

De publieke uitgaven kritisch beoordelen op hun directe kosten op korte termijn, maar ook op hun bijdrage aan economische groei en werkgelegenheid, is noodzakelijk om bezuinigingsmaatregelen te vinden die op een verantwoorde manier een bijdrage leveren aan de beoogde stabilisatie van de uitgaven. Zo zal het verminderen van de bureaucratie een bijdrage leveren aan zowel de noodzaak om op de overheidsuitgaven te bezuinigen als aan het verbeteren van de effectiviteit van de overheid. Ongerichte bezuinigingen in het onderwijs kunnen anderzijds de „intellectuele kapitaalsvorming“ aantasten en daarmee de toekomstige economische ontwikkeling schaden.

Verlaging druk

De in dit stuk neergelegde visie op het werkloosheidsvraagstuk beoogt de economische groei te bevorderen en een afname van de werkloosheid mogelijk te maken. De hierdoor ontstane toename van het produktievermogen en het totale inkomen biedt mogelijkheden om het tekort en de lasten te verminderen.

In de komende kabinetsperiode moet het verlagen van de belasting- en premiedruk voor de burgers en bedrijven, prioriteit krijgen. Het beoogde doel is tweeledig. In de eerste plaats gaat hiervan een stimulerende werking op de binnenlandse markt uit. In de tweede plaats zal arbeid goedkoper kunnen worden en kan het gat tussen de loonkosten en het bedrag dat iemand netto overhoudt kleiner worden. Dit laatste verkleint het verschil in loonkosten tussen werknemers in het officiële circuit en zwartwerkers. Door bij verlaging van de belasting- en premiedruk de nadruk bij de lagere inkomens te leggen, kunnen deze groepen zo veel mogelijk worden gecompenseerd voor het inleveren van loon ten behoeve van arbeidsduurverkorting.

Een half procent

Een verdere vermindering van het financieringstekort in de richting van een meer aanvaardbaar niveau blijft noodzakelijk. Een zekere, niet te snelle daling is verantwoord zolang dit gepaard gaat met het verlagen van de belasting- en premiedruk.

Het formuleren van een concrete taakstelling voor de jaarlijkse reductie van het trendmatig financieringstekort voorkomt dat dit te ver naar de toekomst wordt geschoven. De omvang van een dergelijke taakstelling zal bepaald worden door de vooruitzichten van de trendmatige economische ontwikkeling en afhankelijk zijn van de beleidsmaatregelen die genomen worden ter bevordering van de werkgelegenheid nu en in de toekomst. **Een reductie van het trendmatig tekort met ½% NI per jaar lijkt ons minimaal noodzakelijk.**

Op deze wijze levert het financieel overheidsbeleid een bijdrage aan de aanval op de werkloosheid zonder dat er wordt berust in het onevenwichtig hoge niveau van het financieringstekort.

Structuurbeleid

Bij het stimuleren van nieuwe economische activiteiten zal de aandacht zowel gericht moeten worden op het behouden en stimuleren van de bestaande bedrijvigheid en op het van de grond helpen tillen van geheel nieuwe activiteiten. Europa dient steeds meer het kader te worden voor het beleid gericht op de reeds langer bestaande, grotere ondernemingen. **Het wordt hoog tijd om de pleidooien voor een Europees structuurbeleid langer te laten klinken dan alleen voor de verkiezingen voor het Europese parlement en via een permanente politieke druk op de Europese en nationale instituties te zorgen, dat dit beleid ook daadwerkelijk van de grond komt.** Alleen dan kan enigszins worden voorkomen dat grote structuurbepalende, multinationale ondernemingen als Philips hun activiteiten steeds meer gaan verleggen naar Z.O Azië en de VS.

Europees

Belangrijke elementen van een Europees structuurbeleid zouden in ieder geval moeten zijn:

- **De ontwikkeling van een gezamenlijk investeringsprogramma.** Dit programma zou zich voor ca. de helft moeten richten op medefinanciering van de ontwikkeling van een aantal technologische aandachtsgebieden door samenwerkende Europese particuliere ondernemingen (vgl. het Espritprogramma). De andere helft zou aangewend moeten worden voor medefinanciering van voor de Gemeenschap en individuele lidstaten belangrijke infrastructurele projecten, die vooral de technologische ontwikkeling een zweepslag geven (bijv. bekabeling, snelle spoorlijnen) die worden uitgevoerd door samenwerkende nationale overheden. De financiering van dit programma kan deels via leningen op de internationale kapitaalmarkt worden gerealiseerd.
- **De uitvoering van een plan voor het verder integreren van de Europese markten.** In dit kader worden technische standaarden op elkaar afgestemd, het aankoopbeleid van de nationale overheden op een aantal terreinen geïntegreerd en worden zoveel mogelijk douaneformaliteiten aan de grenzen opgeheven.
- **De handelspraktijken van vooral Japan vragen om een gecoördineerd Europees antwoord.** Op die gebieden waar dit soort landen allerlei handelsbarrières hebben opgeworpen, dienen Europese landen dit selectief en onder strikte voorwaarden ook te doen. Uiteraard mag dit niet ten koste gaan van de positie van de ontwikkelingslanden.

Nationaal

Onder invloed van het RSV-drama is er bij veel mensen twijfel ontstaan over de wenselijkheid van een nationaal industrie- en technologiebeleid. Die twijfel is gerechtvaardigd, als dit beleid in de toekomst in dezelfde fouten zou vervallen als tijdens de periode van de RSV-steunoperatie zijn gemaakt. Net zomin als op grond van het foute financieel-economische beleid van de jaren zeventig kan worden geconcludeerd, dat er maar beter helemaal geen beleid in deze sfeer moet worden gevoerd, kan nu worden geconcludeerd dat we van een industrie- en technologiebeleid kunnen afzien. De reeds ingezette heroriëntatie van steun aan bedrijven en bedrijfstakken in moeilijkheden, naar stimulering van nieuwe activiteiten ter verbreding en revitalisering van de economische structuur moet worden versterkt en uitgebouwd. De middelen die thans voor deze zgn. aandachtsgebiedenaanpak zijn bestemd zullen bij voldoende belangstelling van de kant van het bedrijfsleven verruimd moeten worden. **De principiële besluitvorming over de doelstellingen en instrumenten van dit beleid moet op regeringsniveau plaatsvinden, de uitvoering ervan kan het beste met inschakeling van deskundigen op een zekere armlengte van de overheid plaatsvinden.** Veel meer dan in het verleden dient het parlement aandacht te geven aan de vormgeving van de hoofdlijnen van dit beleid en aan evaluaties van de resultaten ervan. De discussies, die in het parlement hebben plaatsgevonden naar aanleiding van het RSV-rapport dienen niet het einde, maar het begin te zijn van een gedachtenwisseling over de institutionele vormgeving van het herindustrialisatiebeleid.

Vernieuwing Arbeid

Het nationale structuurbeleid moet zich naast stimulering van geheel nieuwe activiteiten ook richten op het revitaliseren van traditionele

branches en sectoren. Vooral via produktiemodernisering en informatisering liggen hier grote kansen. Modernisering van produktieprocessen heeft grote gevolgen voor de inrichting van de arbeidsorganisatie. Technologieën determineren niet hoe mensen moeten werken, maar bieden juist grote mogelijkheden om arbeidsorganisaties minder hiërarchiek, kleinschaliger en sterker motiverend te maken. Om deze positieve effecten te bereiken dienen bij investeringsbeslissingen over nieuwe technologische systemen, zowel technisch-organisatorische als sociaal-organisatorische aspecten in voldoende mate aan bod te komen. **De overheid kan stimuleren dat mensen in hun werk meer meester dan slaaf van hun apparatuur worden door samen met het bedrijfsleven een omvangrijk programma van demonstratieprojecten over een integrale vernieuwing van de arbeidsorganisatie op te zetten.**

Kleine bedrijven

Startende ondernemingen zijn vaak de bron van nieuwe groei en werkgelegenheid. Ondanks veel verbaal enthousiasme is er van een daadwerkelijke ondersteuning van dergelijke bedrijfjes niet veel te merken. Gezien hun belangrijke bijdrage aan economische groei en werkgelegenheid zijn extra fiscale faciliteiten op hun plaats. Verder zouden er fondsen moeten komen voor de bevordering van „spin-offs” van grote kennisintensieve organisaties en voor de ontwikkeling van projecten om meer kleine Nederlandse bedrijven te betrekken bij de toelevering aan nieuwe hoog-technologische projecten van grote ondernemingen (bijv. het megachip-project).

Tenslotte kan de werkgelegenheid gestimuleerd worden door verlaging van de werkgeversbijdrage, gefinancierd uit een deel van de vrijkomende middelen bij een gelijktijdige afschaffing van de WIR. De ervaringen die met deze investeringspremie zijn opgedaan, geven geen aanleiding tot voortzetting.

Arbeid en sociale zekerheid

Herverdeling van werk wordt momenteel terecht als een van de belangrijkste instrumenten gezien om de werkloosheid te bestrijden. Ondanks het feit dat er brede maatschappelijke onderkenning van de noodzaak van deze herverdeling bestaat, verloopt de uitvoering ervan buitengewoon stroef. De belangrijkste oorzaak daarvan is dat herverdeling van arbeid teveel als een geïsoleerd verschijnsel wordt opgevat, als een simpel distributiemiddel van een schaars goed. Dat is onjuist. **Herverdeling van werk impliceert een nieuwe visie op werk, op de inkomensvorming, op het systeem van sociale zekerheid en belastingheffing en op de inrichting van arbeidsorganisaties.** Een beleid dat niet op een samenhangende visie ten aanzien van deze verschijnselen is gebaseerd loopt het risico in de val van dezelfde „rekenoplossingen” te vallen als de werkgelegenheidsplannen van de politieke partijen een paar jaar geleden. **Niet alleen de klemmende banden van een 40-urige werkweek gedurende 40 weken per jaar over een arbeidszame periode van 40 jaar moeten worden doorgesneden, ook een aantal andere belemmeringen, samenhangend met het inkomensbeleid en de huidige werking van het sociale zekerheidssysteem, dienen kritisch tegemoet getreden te worden.** De progressieve partijen in ons land, waaronder D 66 zelf, hebben te lang niet onder ogen willen zien dat bepaalde onderdelen van het inkomens- en sociale zekerheidsbeleid nadelig uitwerken op de werkgelegenheidsontwikkeling.

Het zou van grote zelfoverschatting getuigen, indien dit stuk zou suggereren dat zo'n samenhangende visie in al zijn gecompliceerdheid reeds kan worden geboden. Er kunnen echter wel reeds een aantal bouwstenen worden aangedragen ten behoeve van een grootschalige nieuwbouwactiviteit, aan de voltooiing waarvan vele anderen nog zullen moeten bijdragen.

De komende jaren zal een nieuw inkomens- en sociaal voorzieningenstelsel opgebouwd moeten worden, dat de werkgelegenheidsbevordering, -verdeling en arbeidsmobiliteit niet in de weg staat. In deze paragraaf wordt vooral ingegaan op mogelijkheden om de werkgelegenheid en de arbeidsmobiliteit te bevorderen. In de volgende paragraaf staat de herverdeling van werk centraal.

Nog geen basisinkomen

Regelmatig wordt er gewezen op de paradox dat er in onze samenleving nog tal van onbevredigde behoeften zijn, maar geen organisaties om op een rendabele manier in die behoeften te voorzien. Tegen die achtergrond hebben wij geprobeerd om deze paradox te doorbreken via het invoeren van een basisinkomen en de afschaffing van het minimumloon. Op deze wijze kan een grote hoeveelheid werk, waarvan waarschijnlijk veel deeltijdarbeid, ontstaan die nu te duur is. Invoering van een basisinkomen voorkomt dat steeds meer mensen in de tredmolen van de uitkeringsbureaucratieën terecht komen, en geeft daarnaast degenen die dat willen de kans om van een bescheiden basisinkomen aangevuld met de inkomsten uit een deeltijdbaan te leven.

Invoering van een gegarandeerd basisinkomen in combinatie met afschaffing van het minimumloon zien wij als een mogelijkheid in een verdere toekomst. Een basisinkomen – ook een heel bescheiden, waarvan men niet kan rond komen – zal gefinancierd moeten worden door de belastingen en/of premies te verhogen. Maar hiervóór is reeds uiteengezet dat juist het verlagen van de belasting- en premiedruk in de komende jaren van het grootste belang is ter stimulering van het economisch herstel en ter bestrijding van het zwarte circuit. Ook is er het gevaar dat de arbeidsmarkt te zeer ontregeld raakt. **De risico's van het invoeren van een dergelijk revolutionair systeem zijn ons m.a.w. momenteel te groot. Wel blijft voor ons een voorwaarde, dat bij de hervorming van het inkomens- en sociale voorzieningenstelsel een eventuele invoering van een basisinkomen in de verdere toekomst niet onmogelijk mag worden gemaakt.**

Andere maatregelen

Wel achten wij thans een aantal andere maatregelen mogelijk en noodzakelijk. Het huidige minimumloon is een vorm van solidariteit die steeds meer ten koste gaat van de werkgelegenheid. In deze tijd van individualisering neemt de betekenis van de basisgedachte achter het minimumloon af, terwijl de betekenis van het begrip sociaal minimum toeneemt. De hoogte van het minimumloon is nog steeds afgestemd op de behoeften van een gezin, waarbij er één – meestal de man – een baan heeft en de ander niet. Het aantal alleenverdienende kostwinners neemt echter snel af; zeker onder de jongeren zijn steeds meer alleenstaanden of huishoudens, waarin beide partners een deel van het gezamenlijk inkomen opbrengen.

De hoogte van het minimumloon kan daarom ter discussie gesteld worden, zonder dat dit overigens gevolgen behoeft te hebben voor de verschillende niveaus van de sociale minimum-uitkeringen.

Wij vinden dat er naar moet worden gestreefd de hoogtes van de minimum-uitkeringen te handhaven. Wij denken dat dit het beste kan door deze uitkeringen te koppelen aan de ontwikkeling van de prijzen of de lonen. Mocht de koppeling aan de lonen heringevoerd worden, dan is het van belang zich te realiseren dat wij ernaar streven de koopkrachteffecten door arbeidsduurverkorting zo veel mogelijk op te vangen door het verlagen van de belasting- en premiedruk. In ieder geval mag het huidige beleid, waarbij de jaarlijkse aanpassingen afhankelijk zijn van het politieke pokerspel niet gecontinueerd worden.

Minimumloon

Zonder aanpassingen van de minimum-uitkeringen moet het mogelijk zijn het huidige minimumloon te individualiseren (en daarmee te verlagen), zodat het komt te liggen op bijvoorbeeld f 200,- per maand boven het huidige sociaal minimum voor alleenstaanden.

Op deze wijze kunnen (deeltijd)banen ontstaan in dienstensector en ambachtelijke sfeer. Weliswaar geen hoogwaardige werkgelegenheid, maar beter laagwaardige werkgelegenheid dan langdurige werkloosheid. Dit betekent niet automatisch dat minimuminkomens van reeds werkzame personen omlaag zullen gaan; daarover zullen werkgevers- en werknemersorganisaties immers onderhandelen. Het zal vooraf effect hebben op thans niet aangeboden werk. Dat is immers te duur.

Met opzet stellen we voor het geïndividualiseerde minimumloon niet vast te stellen op het sociaal minimum voor alleenstaanden, maar bijvoorbeeld f 200,- erboven. Anders zouden alleenstaanden met een volledig loon in de situatie kunnen komen, waarin een alleenverdienende kostwinner (iemand

die ook een partner in het levensonderhoud voorziet) nu reeds kan verkeren: de zogenaamde poverty trap. De netto sociale uitkering voor een alleenverdienende kostwinner is precies gelijk aan het netto minimum loon. Is een financiële prikkel in hogere banen wellicht niet altijd nodig door het psychisch inkomen en de loopbaanvooruitzichten, dit geldt niet voor de vaak zware en onaangename werkzaamheden die de lager betaalden moeten verrichten. Ook is het voor uitkeringsgerechtigden in het algemeen niet aantrekkelijk om een deeltijdbaan te aanvaarden: in veel gevallen wordt 100% van de inkomsten uit de deeltijdbaan gekort op de uitkering.

Wij wensen deze zogenaamde poverty trap op te heffen door de wetgeving zo te wijzigen, dat een ieder die een inkomen uit werk verdient onder het voor hem/haar relevante sociaal minimum, altijd een deel van het inkomen (b.v. 10 à 20%) mag houden, zodat het totale inkomen voor dat bedrag boven het sociale minimum uitstijgt. Voor de inkomsten uit volletijdsbanen zal het verschil met een sociale uitkering in alle gevallen f 100,- à f 200,- moeten bedragen. Alleenstaanden zijn bij het hiervoor voorgestelde niveau van het geïndividualiseerde minimumloon reeds verzekerd van een dergelijk bedrag boven de minimumuitkering. Voor alleenverdienende kostwinners die het geïndividualiseerd minimumloon ontvangen geldt dit echter niet. **Deze personen, die met hun inkomen ook een partner moeten onderhouden, zullen in ons systeem een aanvulling van overheidswege op het loon ontvangen, waardoor het totale netto inkomen f 100,- à f 200,- boven het huidige sociaal minimum voor een gezin komt te liggen.** De aanvulling op het minimumloon (bijv. f 300,-) moet hij ontvangen via de fiscus. Dit betekent voor een beperkt aantal personen een negatieve inkomstenbelasting.

De kosten die met deze regeling gepaard gaan blijven naar wij verwachten beperkt tot enkele honderden miljoenen guldens. Hierbij moet bedacht worden dat het aantal personen dat het minimumloon ontvangt en alleenverdienende kostwinner is, gering is. Een gering deel van de vrijkomende middelen uit de afschaffing van de WIR, zou hiervoor kunnen worden aangewend.

Het voorgestelde systeem blokkeert geenszins ons streven naar een geïndividualiseerde situatie, waarin het minimumloon zal zijn verdwenen en een basisinkomen gearandeerd kan worden. Daarom aanvaarden wij de nadelen die kunnen optreden: voor de kostwinners mogelijk grotere controle en wellicht enige drempelverhoging voor partners van kostwinners met een minimumloon. Zo veel mogelijk zal moeten voorkomen worden dat de alleenstaanden het relatief slechter krijgen. In principe zullen verkregen rechten gerespecteerd moeten worden. Dat betekent dat (in eerste instantie uit te onderhandelen tussen werkgevers en werknemers) alleenstaanden, die nu reeds het minimumloon ontvangen dit bedrag moeten kunnen blijven behouden.

Verschuiving financieringsgrondslag

In samenhang met deze plannen om ons inkomens- en sociale zekerheidssysteem aan te passen, zou ook de financieringsgrondslag voor de sociale verzekeringuitgaven heroverwogen dienen te worden. Op dit moment worden alle sociale premies geheven over het arbeidsinkomen. De last van de overdrachtsuitgaven drukt daardoor onevenredig op de arbeidsintensieve ondernemingen. **Om deze reden valt te overwegen om een deel van de premies – de werkgeverspremies voor de volksverzekeringen – in de toekomst te heffen op grond van de toegevoegde waarde. Op de korte termijn kunnen deze premies verlaagd worden met een deel van de besparingen die ontstaan door de opheffing van de WIR.**

De heffingsgrondslag voor de werknemersverzekeringen (ZW, WW, WAO) behoeft niet te worden gewijzigd. Deze loondervingsvoorzieningen liggen in het verlengde van het arbeidsvoorwaardenbeleid, waarvoor niet de overheid maar de sociale partners de eerste verantwoordelijkheid dragen.

Proportioneel

Deze wijzigingen bieden nog geen oplossing voor de problemen met het fiscale systeem, die nauw met het voorgaande samenhangen. Uit allerlei onderzoek blijkt dat ondanks de grote verfijning van de regelingen en aftrekposten toch feitelijk een situatie is ontstaan waarin niet progressief, maar min of meer proportioneel belasting wordt betaald. Daarnaast is het fiscaal systeem veel te ingewikkeld geworden. Tenslotte zijn er

aanwijzingen dat de legitimiteit van het belastingsysteem door zijn gecompliceerdheid en ondoorzichtigheid zodanig omstreden is, dat steeds meer mensen zonder wroeging transacties plegen in het zwarte of grijze circuit.

Het verdient ernstige overweging om het fiscale systeem te herstructureren, waarbij de volksverzekeringen die nu door werknemerspremies gefinancierd worden onderdeel gaan uitmaken van het fiscale systeem, en waarbij het grote aantal aftrekposten wordt gesaneerd. Tegelijkertijd zal de huidige progressieve belastingsystematiek kunnen worden vervangen door een meer proportioneel systeem voor een groot deel van alle inkomens.

Herverdeling van werk

Veel van de voorstellen die hierboven zijn gedaan, hebben een gunstige invloed op de groei van de werkgelegenheid en stimuleren het ontstaan van deeltijdbanen. Het zou echter een illusie zijn om daarvan zeker op korte termijn een voldoende daling van de werkloosheid te verwachten. Herverdeling van werk is daarom een belangrijk instrument om de werkloosheid te bestrijden. De eerste verantwoordelijkheid om hieraan de komende jaren inhoud te geven ligt momenteel bij de werkgevers- en werknemersorganisaties en de overheid in zijn hoedanigheid als werkgever. Herverdeling van werk betekent in de meeste organisaties dat een vrij ingrijpende reorganisatie nodig is in de manier van werken. Omdat per organisatie de mogelijkheden en omstandigheden verschillen, betekent de herverdelingsoperatie eerder maatwerk dan confectie. Het getuigt dan ook van weinig realiteitszin om te streven naar een uniforme 25-urige werkweek voor iedereen. Op grond van de huidige inzichten lijkt het wel noodzakelijk om te streven naar een herverdeling van werk die qua gemiddeld effect tot een zelfde mate van arbeidsduurverkortung leidt. Via een langere opleidingsperiode, educatief verlof, vervroegde (partiële) uittreding e.d. kunnen overeenkomstige effecten bereikt worden. Het gaat er de komende jaren bij herverdeling van werk niet zozeer om het hoe maar om het of.

Voorstellen

Concrete aandachtspunten om de komende jaren succesvol inhoud te geven aan herverdeling van werk zijn:

- Door de snelle technologische veranderingen dreigen steeds meer oudere werknemers feitelijk vroegtijdig afgeschreven te raken. Vroegtijdig ontslag en uitzichtsloze werkloosheid, langdurige ziekte of arbeidsongeschiktheid zijn vaak het gevolg. Dit is sociaal onacceptabel, maar ook economisch onverstandig, omdat hun ervaring en vakmanschap zodoende niet op jongere generaties worden overgedragen. Er zou gestreefd moeten worden naar de ontwikkeling van een model met deeltijdachtige VUT-constructies voor deze categorieën oudere werknemers.
- Werknemers en werkgevers hebben de afgelopen jaren een aantal eerste stappen gezet in de richting van jeugdwerkplannen, waarin scholing en herverdeling van werk hand in hand gaan. De werking van deze plannen moet over een zo breed mogelijke schaal gestimuleerd worden.
- De dure kapitaalgoederen worden in veel organisaties in ons land maar 8 uur per dag gebruikt. Dat is eigenlijk een onbegrijpelijke verspilling. Daar, waar mogelijk zou een verlenging van de bedrijfstijd met gelijktijdige verkorting van de arbeidstijd nagestreefd moeten worden. Op die manier kan ook de ongelooflijke congestie die op spitsuren in het openbaar vervoer en op de wegen plaatsvindt, verminderd worden.

Op praktische gronden bestaat dus de voorkeur voor een gedifferentieerde, decentrale uitvoering van de noodzakelijke herverdeling van werk. Om te voorkomen dat een en ander resulteert in een geheel vrijblijvende situatie, dient de overheid te streven naar een **sociaal contract met de werkgevers- en werknemersorganisaties. Hierin zouden de partijen zich onder meer moeten uitspreken over de doelstellingen, middelen en procedures t.a.v. herverdeling van werk op middellange termijn. Als inzet van het overleg over dit contract zou de overheid het streven naar een gemiddelde arbeidsduur van 32 uur in 1990 moeten kiezen.**

Indien het niet mogelijk blijkt te zijn om tot een sociaal contract te komen, zou de overheid moeten aankondigen dat alsnog een wettelijke regeling

niet tot de onmogelijkheden behoort als werkgevers en werknemers er in onderlinge onderhandelingen niet in zouden slagen een overeenkomstige herverdeling te bewerkstelligen.

Scholing

Zelfs als de komende jaren via herverdeling van werk en bevordering van de groei de werkloosheid zou gaan dalen, zullen er tot in het begin van de jaren negentig nog groepen mensen langdurig werkloos zijn. Dit wordt onder meer veroorzaakt doordat er op de arbeidsmarkt steeds meer een tweedeling optreedt: grote categorieën hooggeschoolde specialisten, waar een relatief grote vraag naar bestaat, die dus hoge inkomens verdienen en waar zelfs in de huidige omstandigheden hier en daar al zoveel schaarste bestaat, dat ze van herverdeling van werk uitgesloten moeten worden. Aan de andere kant een vrije grote groep slecht opgeleiden, die zeer moeilijk nog ooit een baan zullen kunnen vinden. De arbeidsbureaus hebben deze mensen feitelijk afgeschreven voor de toekomst. **Om sociale redenen, maar ook om te voorkomen dat er bij bepaalde beroepsgroepen tekorten ontstaan, is het nodig dat er grootscheepse om-, her- en bijscholingsprogramma's voor deze categorieën worden opgestart. Zelfs al zou dat betekenen dat men weer voor meerdere jaren in de schoolbanken moet. Beter weer een paar jaar leren, dan voorgoed in de bijstand!** Mensen die de komende jaren ook niet via opleiding- en scholingsprogramma's aan het werk raken, moeten wel in staat gesteld worden zoveel mogelijk in allerlei maatschappelijke processen te participeren.

Mensen die zich via vrijwilligerswerk en werklozenprojecten maatschappelijk nuttig maken, dienen een vrijstelling van de sollicitatieplicht te krijgen voor de duur van deze activiteiten.

IV Welvaart en veiligheid van Europa

Grote veranderingen in het wereldpolitieke beeld vragen van de Westeuropese landen en dus ook van Nederland om een kritische bezinning op de concepties, welke ten grondslag liggen aan ons buitenlands beleid.

De twee belangrijkste ontwikkelingen die zich deels reeds aan het voltrekken zijn, deels voor de deur staan en die rechtstreeks onze economische en veiligheidsbelangen raken, zijn de volgende.

I De grote verschuiving

Geleidelijk maar onmiskenbaar wijzigt zich de geopolitieke positie van de Europese landen ten opzichte van de rest van de wereld. Aan het historisch gegeven dat het machts- en handelscentrum van de wereld meer dan 25 eeuwen gelegen heeft in een aan Europa grenzende zee (Middellandse Zee, Atlantische Oceaan) zal in de komende periode een einde komen. Twee jaar geleden oversteeg de handel van de Verenigde Staten met de Pacific-landen voor het eerst de handel met de Atlantische wereld met enige tientallen miljarden dollars. Een structurele verschuiving van het handelscentrum en op den duur van het machtscentrum van de Atlantische naar de Pacifische Oceaan is op handen. Nu reeds is zichtbaar dat het Aziatische continent meedraait en de ontwikkeling van z'n welvaart daarop richt. Hetzelfde geldt voor de Sowjet-Unie, die behalve om de reden van de uitputting van de grondstoffen in het Europese deel een vitaal belang heeft bij een zo krachtig mogelijke aanwezigheid in dat deel van de wereld waar het centrum komt te liggen. Een grote verschuiving van investeringen en activiteiten van het westelijk gedeelte naar Siberië, vindt reeds plaats en wordt in toenemende mate voorzien. Naar het zich laat aanzien moet met de volgende consequenties rekening worden gehouden:

1. De verhouding tussen de twee supermachten zal veel directer bepaald worden door factoren in het andere deel van de wereld. De hoofdrol die de

belangen van de Europese landen daarin speelden, zal op den duur een andere worden.

2. Door de toenemende Sowjet-activiteiten in dat deel is er kans dat de verhouding tussen de Sowjet-Unie en China onder grotere druk komt te staan. Door de mogelijke bewapeningsconsequenties daarvan zal ook het machts-evenwicht tussen de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten gecompliceerd worden.

3. In de overige Oosteuropese landen wordt verwacht dat door de investeringsverschuiving in de Sowjet-Unie, het westelijk deel, waar de consumentendruk het grootst is, in toenemende mate afhankelijk zal worden van import van kwaliteitsgoederen uit Oost en West Europa. Voor de Oosteuropese landen kunnen hier grote mogelijkheden liggen voor uitbreiding en geleidelijke liberalisering van hun economie (zoals bijvoorbeeld nu reeds in Hongarije) hetgeen z'n doorwerking weer kan hebben op andere terreinen. Deze landen zullen – naar hun eigen oordeel – slechts in staat zijn aan deze vraag te voldoen bij een grotere technologische en commerciële samenwerking met de Westeuropese landen.

Een nieuwe oriëntatie

De Westeuropese landen zullen op den duur zeker de gevolgen van deze centrumverschuiving ondervinden in politiek, economisch, cultureel en psychologisch opzicht. Maar als zij zich daartoe organiseren, kan effectief op de nieuwe wereldsituatie worden ingespeeld. Natuurlijk zal, ondanks de groeiende spanningsvelden tussen de Verenigde Staten en Europa, de transatlantische samenwerking en economie van immense betekenis blijven. Tevens zullen de Westeuropese landen gezamenlijk de concurrentie moeten aangaan met Japan en de V.S. in de rest van de wereld. Niettemin zal op den duur het evidente belang zichtbaar worden van een intensievere oriëntering op Afrika en Oost-Europa.

Afrika

Het werelddeel dat reeds een gigantische achterstand heeft en bovendien in de grote geopolitieke verschuiving achterblijft. Het explosieve voedseltekort dat zich op korte termijn zal ontwikkelen, zal vooral in dit werelddeel dramatische vormen aannemen.

Alleen al om humanitaire redenen zouden de Europese landen – en zeker Nederland, dat op agrarisch-technologisch gebied aan de top staat – zich in hulpverlening en ontwikkeling op Afrika moeten concentreren. Maar ook om economisch-politieke redenen op langere termijn, hoewel het nog vele decennia zal duren, voordat dit werelddeel een markt van betekenis kan zijn.

Oost-Europa

Aan de hierboven geschetste ontwikkeling die in Oost-Europa wordt verwacht, corresponderen politieke en economische mogelijkheden voor de Westeuropese landen. Ook al moeten we er van uitgaan dat door de Sowjet-Unie altijd grenzen gesteld zullen of kunnen worden aan ontwikkelingen van de Oosteuropese maatschappijen, toch zal een doelbewuste oriëntatie op Oost-Europa door Nederland moeten worden nagestreefd zowel in gemeenschapsverband als bilateraal. Vooral bilateraal zal dat om een andere instelling vragen. Als natie heeft Nederland traditioneel steeds min of meer met de rug naar Oost-Europa gezeten. Door onbekendheid, ideologische achterdocht en gewoontewijsheid is er in grote delen van het Nederlandse bedrijfsleven terughoudendheid en weinig animo voor initiatieven voor commerciële activiteiten in de oostelijke landen. Doelbewuste stimulering daarvan zou een hoofddoelstelling moeten worden van een buitenlands politiek-cultureel economische conceptie op langere termijn, die op kabinetsniveau moet worden opgesteld.

II Een nieuwe strategie

De tweede grote verandering ligt besloten in het zogenaamde Strategic Defence Initiative van de Amerikaanse Regering; oftewel het voornemen om de mogelijkheden te onderzoeken voor het vervaardigen van een gedeeltelijk in de ruimte opgesteld afweersysteem tegen ballistische raketten. Een bespreking van alle aspecten, voor- en nadelen is – afgezien nog van de grote onzekerheden daarover – in dit geschrift niet doenlijk. We beperken ons tot een paar opmerkingen in telegramstijl over de reden waarom met name de Europese landen met grote zorg de komende ontwikkelingen tegemoet moeten zien en zich zullen moeten beraden op de consequenties voor hun eigen veiligheid.

1. Het gevaar dat de bewapeningswedloop zich versterkt niet alleen in de defensieve systemen, maar ook in de offensieve en conventionele, hetgeen o.a. tot ongelooflijk hoge kosten zal leiden.
2. Het gevaar dat – ook al zal het volgens sommigen slechts uitlopen op een bescherming van de first-strike capaciteit – de perfectionering van het systeem zal leiden tot een toenemende feitelijke uitschakeling van de rol van de Amerikaanse en Russische strategische systemen. Bij het wegvallen van die rol zal de oorlogsvoorkomende werking van de nucleaire strategie aanzienlijk verminderd zijn en de kans op het uitbreken van een conflict – met name in Europa – groter.
3. Het gevaar dat het niet mogelijk zal blijken om gelijktijdig voor Europa een afdoende bescherming te ontwikkelen tegen de snel en lager vliegende wapens die ons over en weer bedreigen.
4. Het gevaar dat de tactisch nucleaire wapens in Europa een andere functie krijgen en hun preventieve werking als eerste trap in de nucleaire oorlog inruilen voor de operationele werking als laatste trap van de conventionele oorlog.
5. Het gevaar dat de hoogst noodzakelijke samenwerking tussen de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie in de overgangsfase van offensief naar defensief niet van de grond zal komen, waardoor tijdens het ontwikkelingsproces grote spanningen kunnen ontstaan met name in Europa.
6. Het gevaar dat in de Westeuropese democratieën het steeds moeilijker zal worden de moreel-filosofische onderbouwing van de nucleaire strategie – gezien de tegenstrijdigheden – aan de burgers helder te maken. Verdere aantasting van het geloof in een rationele verdediging en uiteindelijk van de verdedigingswil dreigt.
7. Het gevaar dat al deze gevaren – gezien de verschillende belangen voor Europeanen en Amerikanen – tot verdere aantasting van de cohesie in het Bondgenootschap zullen leiden.

Hier staat tegenover:

1. Als de mensheid ooit het tijdperk wil verlaten van veiligheid en bescherming door middel van de dreiging met de nucleaire vernietiging – zonder dat het taboe op oorlog wordt opgeheven – kan dit alleen door technologische ontwikkeling in combinatie met politieke onderhandelingen.
2. Het is de Amerikanen evenmin als de Russen kwalijk te nemen wanneer ze proberen hun grondgebied te beschermen tegen vijandelijke wapens.
3. De signaleerde gevaren zijn zeer reële zorgen voor Europa, maar de mate waarin ze zullen optreden zal afhankelijk zijn van de invulling die na de researchfase aan SDI wordt gegeven.
4. De researchfase gaat zeker door, los van wat Europa voor opvattingen daarover zou hebben. Dit alleen al zal ook in civiele zin grote consequenties hebben voor de technologische balans tussen West-Europa, de Verenigde Staten en Japan.

Een gezamenlijke Europese inbreng

Met de mogelijke komst van SDI zijn voor de Europese veiligheid vitale belangen gemoeid. Herbezinning op de operationele en preventieve aspecten van de nucleaire wapens in Europa – inbegrepen het vraagstuk van de beslissing over inzet daarvan¹ – alsmede op de consequenties voor de conventionele systemen is geboden. Op de Europese regeringen rust de morele plicht tegenover hun burgers om die gezamenlijke belangen gezamenlijk vast te stellen en gezamenlijk te behartigen. Aangezien de researchfase er zeker zal komen heeft het niet alleen geen zin zich te verzetten tegen het onafwendbare, maar is dat zelfs onverantwoord als daardoor de mogelijkheden om het afwendbare te voorkomen worden verminderd. Voor de Europese regeringen is in dit stadium slechts één vraag relevant: Indien SDI er straks zou komen, hoe kunnen de Europese landen dan maximaal bevorderen dat de invulling daarvan de Europese belangen zoveel mogelijk dient, c.q. zo weinig mogelijk schaadt. Deze vraag dient de opstelling t.o.v. de researchfase te bepalen. Vanuit die optiek ligt het meest voor de hand een gezamenlijke Europese inbreng, in de eerste plaats toegespitst op de afweerproblematiek in Europa zelf, in een samenwerking en uitwisseling met de Verenigde Staten. Een aangepast Eureka-plan van de Franse president zou hiervoor een kader kunnen scheppen. Van cruciale betekenis zal zijn het antwoord op de vraag of na de researchfase een gezamenlijke Europese stem mede invloed kan hebben op de beslissingen over de wijze, waarop de SDI zal worden ingevuld.

III Europa nu

Was 20 jaar geleden de doelstelling van de Europese integratie voor verreweg de meeste burgers nog een soort abstracte luxe van idealistische Schöngesterei (zoals bijvoorbeeld staatkundige vernieuwingen), de laatste jaren is voor veel meer burgers duidelijk geworden dat de binnenlandse problemen, zoals daar zijn de structurele werkloosheid, milieubehoud, technologische achterstand, e.a. niet beheersbaar zijn als zij niet in Europees verband worden aangepakt. Het concrete dagelijkse lot verwijst tegenwoordig veel directer naar de noodzaak van de totstandkoming van Europa dan vroeger. Hoeveel scherper en dwingender wordt die verwijzing tegen de achtergrond van de twee hierboven besproken veranderingen. Voor de Europese landen en hun burgers is de Europese integratie niet langer meer een zaak van „mooier“ of „beter“ of „effectiever“, maar wordt zij er één van zijn of niet zijn. Over de vraag of de Europese landen over enige decennia hun hoge levensstandaard relatief hebben behouden, dan wel de meest chique achterbuurt van de wereld zijn geworden, wordt in de komende jaren beslist. De totstandkoming van een politieke Unie en van een Europese identiteit binnen het NAVO-Bondgenootschap, zo mogelijk in de vorm van een Europese „pijler“, moeten primaire doelstellingen worden. Ten aanzien van dit laatste kan met voldoening worden vastgesteld dat er eindelijk een eerste kentering is gekomen in de verstarde concepties van het Nederlands buitenlands beleid. Gedurende 15 jaar heeft D 66 ongeveer alleen gestaan in de opvatting dat een voorzienbare verdere erosie van het Bondgenootschap alleen gestopt kan worden door het scheppen van ruimte in het Bondgenootschap voor een Europese identiteit. Het belang dat het Bondgenootschap hierbij heeft loopt bovendien nog parallel met het belang van de Europese integratie, dat in belangrijke mate wordt gefrustreerd door het geheel ontbreken van een Europees veiligheidsbeleid. Er is veel kostbare tijd verloren gegaan, waarin een harmonieuze ontwikkeling had kunnen plaatshebben. Nu SDI ons overvalt, dient het een dwingend argument te worden.

Een nieuwe conceptie

Samenvattend: Ons buitenlands beleid zal zich moeten richten op:

- de spoedige totstandkoming van een Europese Unie, die besluitvaardig en effectief de nieuwe geopolitieke en economische uitdagingen tegemoet kan treden;
- een herstructurering van de NAVO, door middel van de opbouw van een eigen Westeuropese veiligheidsidentiteit en een grotere rol van West-Europa bij de defensie van ons continent;

¹ Hier ligt op korte termijn een speciaal aandachtspunt voor de Nederlandse regering. Indien er een gehele of gedeeltelijke ontkoppeling zou komen tussen de strategische kernwapens en die in Europa rijst nog klemmender dan voorheen de vraag naar de morele en juridische grondslag van het alleenrecht van de V.S. om te beslissen over het beginnen van een kernoorlog in Europa. Die grondslag werd immers in hoge mate bepaald door het feit dat middels de koppeling het lot van de V.S. zeer nauw verbonden was met dat van Europa. Ligt dit vraagstuk op iets langere termijn voor alle korte en middellange afstandswapens, op veel kortere termijn zal de Nederlandse regering ermee geconfronteerd worden, wanneer in november een positief plaatsingsbesluit zou vallen. Aangezien Nederland het enige Europese land is dat de plaatsing middels een echt verdrag met de V.S. regelt, kan en mag aan dit vraagstuk in het verdrag niet voorbij worden gegaan.

- een gezamenlijke Europese inbreng bij de verdere ontwikkelingen inzake strategische defensie;
- een nieuwe oriëntatie op Oost-Europa politiek, economisch en cultureel in een lange termijn conceptie;
- een grotere concentratie van ons ontwikkelingsbeleid op Afrika.

Nieuwe realiteiten vragen om nieuwe concepties. Dat dit niet van de ene dag op de andere gaat spreekt vanzelf. Zoals een groot schip op zee z'n koers alleen kan verleggen in een lange bocht, zo zal ook een buitenlandse politiek zich slechts geleidelijk kunnen verleggen. Maar de concepties voor de langere termijn moeten wel gemaakt worden. Mede vanuit bovenstaande visie wil D 66 daaraan z'n bijdrage leveren.

V

De taak van D 66

De moeilijke weg

D 66 is nu bijna twintig jaar een ontmoetingspunt van mensen die verzet aantekenen tegen de heersende politieke cultuur. Zoals alle progressieven streven zij naar een vrije, democratische en rechtvaardige maatschappij. In het verleden hebben achtereenvolgens liberalen en sociaal-democraten een soortgelijke rol in de politiek gespeeld. Intussen zijn zij elkaars rituele tegenstanders geworden die telkens vechten om een plaats in een kabinet met het CDA. Deze drie ontlenen nu hun identiteit voornamelijk aan die plaatsbepaling ten opzichte van elkaar. Dat versterde rollenspel is een belangrijk kenmerk geworden van de heersende politieke cultuur.

Wij menen dat het streven naar een vrije, democratische en rechtvaardige maatschappij niet gebaat is bij een voortzetting van dit achterhaalde ideologische spel tussen liberalisme, sociaal-democratie en christen-democratie. Het houdt aan de ene kant mensen bij elkaar die eigenlijk elkaars politieke tegenstanders zijn, het houdt aan de andere kant mensen en ideeën uit elkaar die elkaar nodig hebben om de nieuwe problemen verstandig op te lossen.

D 66 is veel minder dan andere partijen geworteld in de grote maatschappelijke belangengroepen, en hun rollenspel. Dat is een zwakte vanuit het gezichtspunt van de heersende politieke cultuur; het is een kracht als men die cultuur wil veranderen.

D 66-ers waren van het begin af aan ervan overtuigd dat het staatkundige bestel ingrijpend moest worden veranderd, omdat het steeds meer beletsels opwierp aan het vinden van passende antwoorden op de vragen die een snel veranderende samenleving stelde. Dat de eerste stormloop op het bestel mislukte, veranderde niet de overtuiging dat vernieuwing noodzakelijk was; hoogstens beseften we beter hoe diep de wortels zaten van het bestel. Dat D 66 koos voor een zelfstandige politieke partij, kwam voort uit de gedachte dat alleen een succesvol beroep op de kiezer de hefboom kon leveren voor een omwenteling in een politiek bestel dat berust op een netwerk van gevestigde machtsposities. Door alle electorale ups en downs heen is ook dat inzicht ongewijzigd gebleven.

Maar op het moment dat D 66 ter bestrijding van het systeem een politieke partij werd, werd het ook zelf onderdeel van dat systeem. Het is het dilemma van alle hervormers die voor een revolutionair doel de geleidelijke weg kiezen. En het leverde spanningen op. Voor zover we niet meededen aan de schijnbaar ideologische zeden van de politieke cultuur, leverde ons dat het verwijt van onduidelijkheid op. Voor zover we wel meededen, leken we af te dwalen van ons doel.

Eén uitweg uit die spanning was en is het opgeven van het revolutionaire doel. D 66 wordt dan een „gewone” partij, die zich gedwee een plaats zoekt in het politieke rollenspel, al of niet voorzien van een negentiende-eeuws ideologisch etiket dat de juiste plaats op de conventionele links-rechts-lijn aangeeft. Zo’n capitulatie voor het bestel levert wellicht winst op aan gemoedsrust en aan duidelijkheid in de gangbare zin, maar wel ten koste van de wezenlijke bestaansreden als politieke partij. Het valt niet goed in te zien wat de onmisbaarheid is van een partij die slechts een subtiele schakering vertegenwoordigt in het bestaande ideologische kleurengamma.

Wil D 66 de moeite van het bestaan waard blijven, dan moet het blijven kiezen voor een moeilijker weg. Het moet een signaal aan de kiezer zijn voor de noodzaak van ingrijpende vernieuwing van de politieke cultuur. Daarnaast moet het functioneren als een partij binnen het bestel – maar zich tegelijk zoveel mogelijk onttrekken aan de gangbare politieke houdingen. Daartoe moet de partij zich blijven specialiseren in politieke analyses en plannen waarin met ontzuilde ogen gekeken wordt naar onze ontzuilde samenleving, zo helder als de werkelijkheid toelaat, maar zonder de voorbarige zekerheden van het politieke steekspel. Dat maakt kwetsbaar, maar het geeft ons optreden zin.